

Željko Pavić
**PRAKTIČNO-
FILOZOFIJSKA
PREOBRAZBA
HUSSERLOVE
FENOMENOLOGIJE
U DJELU ANTE
PAŽANINA: I. DIO**

163-181

LEKSIKOGRAFSKI ZAVOD
MIROSLAV KRLEŽA
FRANKOPANSKA 26
HR-10000 ZAGREB

::SAŽETAK

SUKLADNO DANOJ SITUACIJI, KOJA NAS I U PRIRODOZNANSTVENOM I JOŠ VIŠE U DUHOVNOZNANSTVENOM POGLEDU *pogađa* od Descartesa do danas, začudnim se i potpuno *izvansvjetovnim* može činiti stari Husserlov pokušaj da filozofiju utemelji kao *strogu znanost*. No, to je upravo tema, na kojoj se do danas s pravom razvija Pažaninovo promišljanje i koja zahtijeva radikalno drugačije razumijevanje ne samo znanosti, već prije svega pra-dokse, prirodnoga stava, logosa, umnosti i onog izvorno ljudskog koji tako razumljenoj “znanosti” jedino i mogu ležati u temelju. U tom sam smislu slobodan tvrditi da ne samo Husserl, nego i Ante Pažanin, nikada nisu odustali od ideje “filozofije kao stroge znanosti” u ovom izvorno humanističkom smislu, “znanosti” koja u svom i prirodnoznanstvenom i duhovnoznanstvenom obliku mora “strogo” služiti pradoksičkom zahtjevu za ozbiljenjem onog izvorno ljudskog.

Ključne riječi: Pažanin, Husserl, fenomenologija, stroga znanost, karte-zijanizam

ABSTRACT**PRACTICAL-PHILOSOPHICAL TRANSFORMATION OF HUSSERL'S PHENOMENOLOGY IN THE WORK OF ANTE PAŽANIN: PART I**

In view of the given situation which, in the framework of both natural and humanistic sciences, has affected us ever since Descartes, Husserl's attempt at grounding philosophy as strict science may well appear odd and utterly irrelevant and unworldly. However, this is exactly the topic tackled by Pažanin, who calls for a different understanding not only of science but most of all original doxa, natural bearing, logos, rationality, and the truly original human aspect which lies at the core of “science” understood in this sense. In this sense, both Husserl and Pažanin never gave up the idea of “philosophy as strict science” in the original humanistic sense; “science”, which is in its natural and humanistic form obliged to “strictly” meet the paradoxical demand for the realization of the originaly human.

Key words: Pažanin, Husserl, phenomenology, strict science, Cartesianism

::UVOD

::Osobno u “međuljudskosti”

Ante Pažanin nikada nije bio moj *neposredni učitelj* – njegova predavanja slušao sam samo na simpozijima nakon ovoga, *nadam se*, posljednjega rata. No Ante Pažanin – već od mojih prvih studentskih dana u Sarajevu 1982. godine – privukao je moju pozornost iz više razloga:

Prvo, na Antu Pažanina i njegove zasluge za razvoj fenomenologijske misli u onoj poslijeratnoj Jugoslaviji u svojim je predavanjima vrlo često – i prijateljski i znanstveno – ukazivao prof. Abdulah Šarčević: Antu Pažanina i danas, *svjedočim*, Abdulah Šarčević doživljava ne samo kao su-mislitelja u istoj *nevolji* mišljenja i dane povijesne situacije, već jednako tako i kao domaćega “Sarajliju”, kao onoga koji je svojim relativno kratkim boravkom u Sarajevu dugotrajno obilježio i *nas kasnije*. Jednostavnije rečeno: neovisno o tomu što je Ante Pažanin boravio relativno kratko u Sarajevu (1958-1963), i za njega i za njegove prijatelje, a posebice za nas mnogo mlađe, to je uvijek bio poticaj i obveza nastavljanja započetoga. – Bez ikakve patetike i glorificiranja. Jer na to, u najmanju ruku, obvezuje način Pažaninova mišljenja, pisanja i djelovanja.

Drugo, upravo zahvaljujući tim uputama prof. Abdulaha Šarčevića bio sam potaknut da već kao mladi student – uz temeljni studij – malo više vremena posvetim Pažaninovim fenomenologijskim istraživanjima, tada – konkretno i posebice – njegovoj doktorskoj disertaciji o Edmundu Husserlu, čemu je u osnovi uopće i posvećen ovaj prilog. Prof. Šarčević uvijek nas je također upozoravao na značenje boravka Ante Pažanina u Sarajevu, u *ono* doba kada su Ivan Focht, Vanja Sutlić, Ante Pažanin i ne naposljetku Abdulah Šarčević nalazili snage da povrh svih ideologijskih umišljaja o zbiljnosti studentima ponude nešto što je tada radikalno izlazilo izvan tih okvira, ali uvijek u onom obliku koji je čak i tih godina u potpunosti bio dostojan onoga mišljenja koje baštini najbolja postignuća izvorne europske duhovnosti.

Treće, jedna mnogo mlađa generacija od moje, kojoj je u Zagrebu na *Hrvatskim studijima* profesorom bio upravo Ante Pažanin, a koju sam s oduševljenjem pratio u njezinu razvoju i postanku,¹ sada je iznjedrila mlade poznate doktore znanosti, vrsne istraživače, filozofe i znanstvenike. Dok su još bili studenti na fakultetu uvijek su mi se – opet *svjedočim* – hvalili kako im Ante Pažanin nikada nije stajao na putu, nego ih hrabrio i poticao da ustraju na započetom. Samo profesor Pažanin *znade* što je tada učinio za njih! – Valjda su i oni svjesni toga. Upravo zbog toga ne smijem nikada zaboraviti da je Ante Pažanin bio

¹Usp. o tomu prilog Hrvoja Jurića!

recenzent moje prve objavljene knjige *Zbiljnost i stvarnost* (Zagreb, 1989), što mi je – po izravnom Pažaninovom “zagovoru” – otvorilo put u znanstvenu karijeru. – Tada me nije uopće poznao, ali je s radošću izašao u susret!

Četvrto, kada sam se 2004. upustio u gotovo neizvediv projekt prevođenja Husserlovih *Logičkih istraživanja*, prof. Ante Pažanin ne samo da je zdušno prihvatio praćenja toga projekta, nego me je stalno ohrabrivao i slijedio projekt do kraja. *Svaka bi zahvala bila majušna u odnosu na to što je Ante Pažanin učinio za našu znanstvenu javnost i za mene osobno!*

To, smatram, pripada onom *osobnom, ljudskom, znanstvenom i odgojnom* Ante Pažanina, nikako nama kao njegovim filozofskim “prosuditeljima”. Jer ispustimo li iz vida ova, kako bi rekao Husserl, “primordijalna” iskustva, tada svaki govor dobiva onu vrstu “objektivnosti” koja bezuvjetno svršava u “bezdušnosti”!

Upravo ću polazeći od toga pokušati prikazati način na koji je Ante Pažanin našao svoju udomaćenje u filozofiji, poglavito fenomenologijskoj, hermeneutičkoj i praktičnoj, kako bi u konačnici – barem u osnovnim crtama – na vidjelo mogli izaći *pomaci* koje je Ante Pažanin učinio ne samo u suvremenoj hrvatskoj, nego i europskoj filozofiji, čiju je umnost uvijek iznova baštiniio iz najdublje grčke duhovnosti.

!!1. POVIJESNI “SMISAO” BESPOVIJESNOGA UMA

Baviti se fenomenologijom Edmunda Husserla poslije II. svjetskog rata jednako kao i danas – kada istu tu fenomenologiju mnogi jezično-analitički filozofi proglašavaju besmislenom poput svake “metafizike” i na njoj počivajućih iskaza – nužno znači dragovoljni pristanak da se uvijek bude izloženim opasnostima “apriorizma u ontologiji” (kako bi rekli Husserlovi učenici-kritičari), “nacizma u spoznaji” (kako bi protiv Husserla i Heideggera rekao Adorno), i “besmislenosti” (opet u smislu spomenute jezično-analitičke filozofije)!

Sve bi se to moglo tvrditi protiv Husserla samo pod pretpostavkom da se njegovo djelo nije ni razumjelo niti htjelo razumjeti u svojoj izvornoj intenciji. No činjenica i današnjega života fenomenologije, ne samo u Europi, već jednako tako u SAD-u, Japanu, Južnoj Koreji itd., upravo svjedoči o tomu da je *fenomenologijski način mišljenja “domaći” u svim svjetskim kulturama!* S obzirom na taj “faktum” uvijek se postavlja pitanje: *Zašto?*

Smatram da je odgovor vrlo jednostavan, premda u svojem “izvršenju” vrlo složen, budući da se izravno i neodbacivo tiče same ljudske egzistencije. *Fenomenologija je, u svim svojim predstavnicima i u svim svojim uobličenjima, prva postavila pitanje o “smislu”!* Drugačije rečeno: fenomenologija je prva početkom xx. stoljeća postavila najradikalnije pitanje: čemu služe naše spoznaje,

sebi samima, vlastitome pogonu u obliku planetarne tehnike i izvršenju sile i moći, ili ozbiljenju onog izvorno ljudskog? S druge strane, fenomenologija je također – opet na najradikalniji način – postavila pitanje: Što danas znače duhovne znanosti?, u doba kada je duh kroz ekonomiju, politiku, psihologiju, umjetnost, religiju i ne naposljetku filozofiju do te mjere ovladao zbiljnošću da nam se danas te tzv. “duhovne znanosti”, “Geisteswissenschaften” ili “Moral Sciences”, čine puno opasnijima od prirodoznanstvenoga “po-stava”.

Sukladno danoj situaciji, koja nas i u prirodoznanstvenom i još više u duhovnoznanstvenom pogledu *pogađa* od Descartesa do danas, začudnim se i potpuno *izvansvjetovnim* može činiti stari Husserlov pokušaj da filozofiju utemelji kao *strogu znanost*. – No, to je upravo tema, na kojoj se do danas – po mojemu sudu – s pravom razvija Pažaninovo promišljanje i koja zahtijeva radikalno drugačije razumijevanje ne samo znanosti, već prije svega pra-dokse, prirodnoga stava, logosa, umnosti i onog izvorno ljudskog koji tako razumljivoj “znanosti” jedino i mogu ležati u temelju. U tom sam smislu slobodan tvrditi da ne samo Husserl, nego i Ante Pažanin, nikada nisu odustali od ideje “filozofije kao stroge znanosti” u ovom izvorno humanističkom smislu, “znanosti” koja u svom i prirodoznanstvenom i duhovnoznanstvenom obliku mora “strogo” služiti pradoksičkom zahtjevu za ozbiljenjem onog izvorno ljudskog. Kada se ne odustaje od toga zahtjeva, tada izričito u međuigrul dolaze sve one dimenzije čovjekova bitka koje samoj znanosti kao takvoj ponovno daruju obličje onog ljudski dostojnog.

Zanimanje za fenomenologiju u Hrvatskoj – a i inače na prostorima bivše Jugoslavije – bilo je razmjerno neznatno do 1945. godine. Razlozi su tomu višestruki: Kant, neokantovstvo, snažan prodor marksističkog načina mišljenja i materijalizma uopće, psihologizam, neoskolastika itd.² No fenomenologija do svojega pravoga proboja na našim prostorima dolazi tek krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina i to prije svega zahvaljujući doktorskoj radnji Ante Pažanina koja je pod naslovom *Das Problem der Philosophie als strenger Wissenschaft in der Phänomenologie Edmund Husserls* obranjena na Sveučilištu u Kölnu 1962. pred komisijom koju su sačinjavali glasoviti Husserlovi učenici, Ludwig Landgrebe i Karl-Heinz Volkman-Schluck.³ U svom dopunjenom

²S građanske strane, značajan prikaz Husserlove kritike psihologizma na razini *Logičkih istraživanja* dao je V. Dvorniković, *Suvremena filozofija*. Prva sveska, Zagreb 1919., str. 98-107. Što se tiče neoskolastičkih filozofa, u ovom razdoblju posebno valja istaknuti sljedeće radove: A. Alfrević, “Fenomenologija”, u: *Život*, v1/1925., br. 4, str. 240-248; V. Keilbach, “Fenomenološka filozofija”, u: *Hrvatska smotra*, 7/1939, br. 5, 235-244; isti, “Husserlova fenomenologija”, u: *Život*, x111/1932, br. 1, str. 35-44. U svezi s Husserlovom fenomenologijom sam Ante Pažanin u “Predgovoru” ZP (= vidi popis kratica Pažaninovih djela na kraju ovoga priloga) posebice naglašava Bazalinu studiju *Svijest i svijet, subjekt i objekt. Filozofijske studije*, Zagreb 1941.

³Ta je doktorska disertacija prvo objavljena na hrvatskom pod naslovom *Znanstvenost i povijesnost u filozofiji Edmunda Husserla* (ZP), a zatim 1972. u Den Haagu (*Wissenschaft und Geschichte in der Phänomenologie Edmund*

hrvatskom obliku (ZP) ova knjiga ne samo da tematizira spomenuti odnos znanstvenosti i povijesnosti, odnosno mogućnost zasnivanja “filozofije kao stroge znanosti”, nego tadašnjemu čitatelju pruža cjeloviti prikaz Husserlove transcendentalno-fenomenologijske pozicije – naravno koliko je to samome Pažaninu bilo tada moguće, budući da je za svoju temu morao koristiti i Husserlove tada neobjavljene rukopise koji se čuvaju u Husserlovu arhivu u Kölnu.⁴ *Drugo*, u dopunjenom dijelu disertacije Pažanin vrlo precizno nastoji odrediti mjesto Edmunda Husserla u filozofiji xx. stoljeća polazeći pritom od temeljnoga vlastitoga uvida da njegova filozofija predstavlja “posljednji veliki pokušaj novovjekovne filozofije subjektivnosti da utemelji *filozofiju kao strogu znanost a da ne zapadne u pozitivizam tzv. egzaktnih znanosti* i, s druge strane, *pokušaj shvaćanja povijesnosti ljudskog opstanka a da ne zapada u romantiku pjesništva*” (ZP, 7). Već iz ovoga uvida razumljivim postaju smjernice Pažaninovih istraživanja: slijedeći tu Husserlovu ideju “filozofije kao stroge znanosti” lišene svake novovjekovne znanstvenosti i jednako tako pokušaja njezina zasnivanja u *pjesmotvorećem* mišljenju, čime se izravno cilja na Husserlova učenika Martina Heideggera, Pažanin u *prvom* koraku nastoji pokazati kako je Husserl upravo u tom pokušaju morao proći vlastitu Golgotu, najprije oslobađajući se psihologizma, apriorizma i transcendentalnoga idealizma *vlastite postavke* vraćajući se temi povijesti, kao što su to prije njega učinili i Pažaninovi mentori, dakako svatko na svoj način. U *drugom* koraku, koji samo prividno predstavlja udaljavanje od Husserla, Pažanin u svojim kasnijim radovima o Platonu, Aristotelu, Vicu, Fichteu, Hegelu i dr. umjesto povijesnoga sve više ističe onaj praktično-filozofijski moment koji će mu – u *trećem* koraku – omogućiti da i samoga Husserla učini akterom suvremene praktično-filozofijske problematike, dakako poglavito vraćajući se izvornom svijetu života. U ovome što slijedi pokušat ćemo prikazati tijekom te pretvorbe.

::2. PRVI TIJEK: PREVLADAVANJE KARTEZIJANIZMA, ONTOLOGIZMA I PSIHOLOGIZMA POVIJEŠĆU

Već u svojoj doktorskoj disertaciji od odnosu znanosti i povijesti kod Edmunda Husserla, Pažanin je – suočen sa svim dotadašnjim i već jasno očitovanim problemima njegove, rekao bih “srednje”, tzv. transcendentalno-idealističke ili kartezijanske faze – morao proći sve glavne postaje njegova djela, kako bi

.....
Husserls), u uglednom nizu *Phaenomenologica*, čiji su savjet tada sačinjavali tada najpoznatiji njemački, francuski i sjevernoamerički fenomenolozi.

⁴O Husserlovim rukopisima s točnom arhivskom paginacijom, koje je tada Pažanin koristio u svojoj disertaciji, usp. ZP, str. 346.

u konačnici pokazao izlazne mogućnosti za prevladavanje kartezijanske teorije “bezsvjetovnog ega” koja je samu fenomenologiju učinila *rezistentnom* (beščutnom) prema zbilji, što su Husserlu prigovarali mnogi njegovi učenici. Pritom je razvidno – a to unaprijed smijem kazati – da u spomenutoj disertaciji Pažaninu kao odlučujući korektiv služi povijest kao temeljni horizont i najveći “*sediment*” svih mogućih i zbiljskih načina izvršenja čovjekove umnosti, bez koje – povratno – nije moguća ni sama “kartezijanska” ili “eidetska” redukcija svijesti na ono kartezijansko bezsvjetovno ego.

U drugom zaletu, što će ovdje također biti ukratko spomenuto, Pažanin čini korak natrag iza Husserla i to s Platonom i Aristotelom (kasnije Vicom, Kantom Hegelom i dr.), kako bi husserlovski mišljen povijesni svijet života ispunio konkretnim, praktično-filozofijskim problemima. Tek takav obrat omogućit će mu, u trećem zaletu, da i samoga Husserla, u svojim ranim radovima, prikaže kao filozofa koji uopće nije bio imun na spomenute probleme povijesnog, praktičnog (etičkog i političkog) i kulturnog konstituiranja europskoga čovječstva u cjelini na temelju grčko-helenske umnosti i njezinih temeljnih vrednota.

Povijesno prevladavanje Husserlova kartezijanizma, koje upravo sa samim Husserlom vrši Pažanin, događa se, razumljivo, na razini *Krize europskih znanosti i transcendentalne fenomenologije*, pri čemu se Pažanin poziva na najbolja postignuća svojih učitelja i prijatelja, E. Finka, L. Landgrebea i K.-H. Volkman-Schlucka.

“Kartezijanski put”, koji prema Pažaninu opisuje razvoj Husserlove misli od *Ideja I* (1913) do *Kartezijanskih meditacija* (1931), ne samo da dovodi Husserla do razvijanja “transcendentalnoga stava” (*transzendentalne Einstellung*) ili teorije “transcendentalne redukcije” kao pravoga filozofijskoga stava, u kojemu svijet kao “prodni svijet” dobiva putem epohe jednu drugu vrst važenja (*Geltung*), onu koja je kao invarijantni sadržaj svake pojedinačne svijesti općenito važeća (*allgemeingültig*) i koja kao takva omogućuje konstituciju onoga što Husserl naziva “pra-ja” (*Ur-Ich*) ili u 6. kartezijanskoj meditaciji “svesubjektivnost” (Allsubjektivität). Implikacija tako izvršene “*epoche*” jest dakle “ego” koji je potpuno ispražnjen od sadržaja “prirodnoga stava” (*natürliche Einteilung*), a koji kao potonja apodiktična izvjesnost (*cogito*) naknadno konstituira svaku takvu prirodnu danost (*natürliche Gegebenheit*). S druge strane, takva vrst transcendentalno-egologijskoga utemeljenja povijesti isključuje ili stavlja u zagrade (*ausklammert*) sve individualno-historijske fenomene, te u konačnici i samu konkretnu historiju čini horizontom samoozbiljenja čiste transcendentalne subjektivnosti, u kojemu više nema mjesta za konkretne fenomene životnoga svijeta, a svaku znanost nastoji podvrgnuti idealu “stroge”, apodiktične znanstvenosti koja u tom smislu gubi svoju životosvjetovnu ukorijenjenost, tj. “smisao”.

Suočen s tom teškoćom kao i s činjenicom da Husserl – čak ni na razini *Krisis*-spisa nikada nije odustao od ideje filozofije kao “stroge znanosti”, Pažanin kroz analizu Husserlovih predavanja objavljenih pod nazivom *Prva filozofija* nastoji pokazati da je Husserl već 1923. bio na putu prevladavanja kartezijanizma, univerzalne ontologije svijeta kao puke “teorije predmetā” (*Gegenstandstheorie*) i ne naposljetku psihologizma, koji je svoju izravnu kritiku pretrpio već na razini *Logičkih istraživanja*. Ta mu kritika treba u konačnici poslužiti kao nît vodilja razumijevanja Husserlova povratka povijesnom svijetu života izvršenoga u *Krisis*-spisu.

Prevladavanje kartezijanizma: kako pokazuje Pažanin, Husserl to prevladavanje izvršuje paralelno s oslobađanjem od “prirodne naivnosti svijeta” (*natürliche Weltkindschaft*), u tom smislu da tlo “apodiktičke evidencije” nije više ono “ego sum”, već prije svega beskonačno polje novovrsnog, refleksivnog iskustva kao transcendentalnoga samoiskustva u horizontu povijesti i svijeta života, tj. u horizontu onih “predaja”, čije osvjetljavanje uopće tek omogućuje govor o jednoj, zajedničkoj vrsti umnosti koja bi povratno i samom tom pojedinačnom i jednokratnom subjektu mogla otkriti njegove apriorne, univerzalno-čovječanske i univerzalno-povijesne korijene koje bi ga upravo mogli osloboditi takvog, u ovom slučaju kartezijanskog načina mišljenja.

Prevladavanje univerzalne ontologije svijeta kao teorije predmetā već na razini *Logičkih istraživanja* naznačuje da se “istina” ne sastoji ni u kakvoj sukladnosti pojma i stvari, već upravo obratno, da sam pojam nije ništa drugo nego čin značenja stvari (*das Bedeuten der Sache*) za konkretnu subjektivnosti, tj. za ozbiljenje smisla njezine vlastite egzistencije, onkraj svih aktivnih i pasivnih sinteza puke predmetnosti: *Svijet se za mene pojavljuje uvijek iznova i samo kao smisao i kao onaj koji svoju vlastitu egzistenciju oblikuje upravo prema tom smislu!* Stoga transcendentalna ontologija svijeta Husserlova kova – kako pokazuje Pažanin – mora poći od svijeta kao “horizonta smisla”, ne kao od puke predmetnosti i danosti. Samo tada do svojega prava dolazi i ono što Husserl naziva “apsolutno iskustvo”, tj. mogućnost da se unutar svijeta sam svijet iskusi u bezgraničnosti svojih mogućnosti, a njega spoznavajući subjekt u jednako bezgraničnoj mogućnosti osmišljavanja (*Sinngebung*) toga svijeta.

Prevladavanje psihologizma, već iz Husserlovog najranijeg razdoblja, podrazumijeva s jedne strane prevladavanje svakog činjenično-znanstvenog pristupa svjesnim danostima i samome subjektu kao posljertku kauzalnih psihofizičkih odnosa, a s druge strane jednako tako ukazuje na nužnost da se sam tijekom konstitucije transcendentalne subjektivnosti – nasuprot Kantovu nauku o receptivnosti i spontanosti – promatra isključivo kao uvjetovan samim tim kauzalnim odnosom. Naime, upravo je Husserl svojim naukom o intencionalnosti i korelaciji pokazao da subjekt i objekt stoje u onom odnosu

“međusobnoga impliciranja” koji samome subjektu ne dopušta da se prema svojem odnosu odnosi nikako drugačije nego kao prema izvoru smisla vlastite egzistencije, tj. (kako kaže sam Husserl): “svjesnoga života” koji on suprotstavlja Descartesovoj bez-svjetovnoj “res cogitans”.

Dakle, ukoliko u Husserlovu nastojanju oko “samih stvari” *isključeni* moraju biti svi kartezijanski, predmetno-teorijski i psihologistički umišljaji o istini, utoliko za Husserla uvijek iznova preostaje pitanje o konstituciji one vrste subjektivnosti koja koliko u svom primordijalnom toliko još više u svom apodiktičkom, čisto idealnom obliku mora udovoljiti onoj vrsti umnosti, koja ju je u svim njezinim mogućnostima tek omogućila kao takvu.

Sažimajući ova tri, kod Husserla se uvijek iznova opetujuća problema, Pažanin s Landgrebeom, već na razini Husserlove *Prve filozofije*, ukazuje na to se ključ za njihovo rješavanje nalazi isključivo u svođenju transcendentalne fenomenologije na horizont povijesti, iz kojega su ti problemi – tijekom historije europskoga ljudstva – uopće i nastali. To svođenje počiva na tamošnjem Husserlovom uvidu da “izvorno polje svijesti” više nije čisto bezsvjetovno “cogito”, nego *svijet izvornoga iskustva*, “konkretni zorni svijet kao zorno polje iskustva koje kao takvo služi kao zajedničko tlo kako prirodnih tako i duhovnih znanosti” (ZP, 226), pri čemu to “zorno polje iskustva” kao polje samoozbiljenja transcendentalne subjektivnosti dobiva sasvim drugačije značenje od onoga koje mu pripisuju Kant i novovjekovne prirodne znanosti.⁵ U odnosu na zahtjev za povratkom tom izvornom polju zornosti, koji je u ovoj Husserlovoj fazi drugi naziv za “svijet života”, u zgrade moraju biti stavljeni koliko prirodni toliko i znanstveni stav, a sama transcendentalna subjektivnost mora postati ispunjena tim konkretnim sadržajem. S obzirom na taj zahtjev više se ne pita o uvjetima konstitucije “čistoga ja”, nego o *povijesnim* uvjetima njegove konstitucije u horizontu tako razumljene zornosti. Sama je ta zornost, štoviše, proizvod čovjekovog povijesnog iskustva svijeta u njegovim smisaonim strukturama, zbog čega geneza transcendentalne subjektivnosti na individualnoj razini istodobno predstavlja genezu čovječanskoga samoosvješćenja o svojoj umnoj jezgri, jezgri na kojoj upravo počiva sama ta povijest (usp. ZP, 226-236).

Time se u potpunosti mijenja i samo razumijevanje povijesti: ona više nije *prizornica samoozbiljenja apsolutnoga uma* (Hegel) niti pak historija činjenica koje su se dogodile slučajno (*kata symbebekos*) niti providnošću nespospoznatljivoga (*kata hagios*), već prije svega horizont svakovrsne “prakse”, budući da sam “bios” u svim svojim oblicima (*theoretikos, praktikos, apolaustikos* itd.) sugerira jedino to da je svaki način čovjekova odnosa prema svijetu upravo ono što konstituira sam njegov bitak, tj. njegovu *svjesnu povijest*, dakako ne u

⁵Usp. o tomu 3. i 4. dio ovoga rada.

Marxovu i Lenjinovu smislu. Zbog toga Pažanin kod kasnoga Husserla izričito naglašava važnost filozofije kao prakse, tj. kao “jedan način bitka u svijetu” koji bi i samu čistu teorijsku, bez-svjetovnu refleksiju trebao vratiti u okvire primordijalnoga iskustva, tj. izvorne vremenitosti i smislene blizine vlastitu predmetu koji upravo time gubi svaki status predmetnosti. Taj Pažaninov rani povijesni uvid ponovno će doći u igru u trećem i četvrtom dijelu ovoga razmatranja – upravo onda kada nam Husserla bude pokušao pokazati kao filozofa prakse, što dakako nije mišljeno ni u kojem drugom, već isključivo u fenomenologijskom smislu.

Ovdje se mora primijetiti još nešto: dok su se Pažaninovi njemački učitelji i prijatelji, Fink, Landgrebe i Volkman-Schluck, a danas i drugi poput E. Ströcker i njezinih učenika, mučili oko problema povijesnosti i transcendentne (bez-svjetovne) svesubjektivnosti (*Allsubjektivität*), Ante Pažanin je – kao što je već uvedno bilo primijećeno – već u svojoj doktorskoj radnji napravio onaj praktično-filozofijski obrat koji samu fenomenologiju rasterećuje koliko od pitanja povijesnosti toliko još više samoj njoj daje životosvjetovno utemeljenje. Naime, kada razmatra problem “pripadnosti filozofije u svijetu i problem povijesnosti” (ZP, 267 i d.), Pažanin tada prvo u oslov uzima Husserlovu ideju filozofije kao “prakse filozofa u svijetu”. Ta vrst *prakse-u-svijetu* nije nikakvo pro-izvođenje, nikakvu teorijsku ili tehničku konstituciju bivstvujućeg na način njegovog potpunog gubitka u samo-svrsi, već prije svega “iskustvo”, doživljaj značajnosti bilo neposredno danoga predmeta, bilo nekog pročitanog teksta. “Praksa” je u tom smislu za Pažanina neposredno iskustvo Drugog, pred kojom uvijek iznova u vodu padaju svi pokušaji za njegovim transcendentno-egologijskim utemeljenjem. “Praksa” je, kako bi rekao sam Husserl, uvijek “trivijalna”, ona vazda obuhvaća *trivium*, sastajalište, razilazište i zajednički put u smislu posredovanja povijesnog i konkretnog aktualnog iskustva koje je upravo omogućeno tim originarnim povijesnim iskustvom.⁶ Naprotiv, filozofija kao “praksa filozofa u svijetu” izričito podrazumijeva “odgovornost”, odgovornost ne samo prema fenomenu (da ga se neće u njegovoj samoizvornosti i samodanosti proizvesti kao puku uporabljivu pojavu ili stvar, već kao čistu značajnost), nego još više i izričitije prema bližnjemu, ne kao usamljenoj monadi, već kao uvjetu mogućnosti mojega vlastitog smislenog (samo-)razumijevanja. U tom smislu Pažanin smatra da “praksu filozofa u svijetu” *mora* “izvršavati” svatko, izvršenje smislenosti egzistencije jest stvar svakoga čovjeka, ponaosob, u tom smislu da sam “svijet” u svojoj sve-općosti mora postati – husserlovski rečeno – “temom” *moje vlastite odgovornosti!* “Svijet

⁶Usp. o tomu Ž. Pavić, “Čisti bitak i trebajuće mišljenje ili što danas mogu značiti Husserlova ‘Logička izražavanja’”, u: E. Husserl, *Logička istraživanja*, sv. II/2, moj prijevod, Zagreb 2005., str. 894.

života”, u kojemu oduvijek već jesmo, nije niti po Husserlu niti po Pažaninu “neki intelektualistički pogon” (ZP, 268), već svijet koji moramo “proživjeti”, ma koliko Pažanin – možda s pravom – tvrdio da to Husserl nije mislio “dijalektički” (ZP, 270-271). To bi se naime moglo tvrditi samo pod uvjetom mogućnosti suprotstavljanja uma i osjetilnosti.

Kako bi otklonio te sumnje glede Husserlovog shvaćanja povijesti i odgovornosti svakog mislećeg subjekta prema vlastitoj povijesti i životosvjetovnoj praaksi, Pažanin pravi korak natrag prema Platonu i Aristotelu, potom prema humanističkoj tradiciji, kako bi opet smislom *ispunio* one Husserlove “pojmove” i “sudove” koji su ne samo po Pažaninu, nego i po mnogim njegovim učenicima, ostali potpuno prazni i bez-svjetovni

::3. KORAK NATRAG: PLATON I ARISTOTEL

Filozofija kao jedna vrst prakse, koja se bez same te prakse lako može pretvoriti u puku ideologiju, uvijek bi iznova i svijet i praksu kao takvu morala ne “promatrati”, već prije svega u Jaspersovu smislu “usvajati” na način neodgodivoga odgovaranja za izgovoreno (H. Lipps, E. Lévinas). Stoga ne čudi kada na toj razvojnici A. Pažanin u “Predgovoru” svoje knjige *Filozofija i politika* kaže da tu sadržane studije, npr. o Platonu, Aristotelu, Kantu, Fichteu i dr., “zapravo predstavljaju nastavak mojih istraživanja koja su objavljena u knjigama *Znanstvenost i povijesnost u filozofiji Edmunda Husserla, Marx i materijalizam...*” (FP, 5). Uz to dolaze i kasnije objavljeni Pažaninovi radovi u *Metafizika i praktična filozofija, Um i povijest te Etika i politika*. Ova djela navodimo *isključivo* zbog toga što ona – po mojemu sudu – doista predstavljaju nastavak Pažaninovih fenomenologijskih istraživanja koja će mu, kao što je već naznačeno, omogućiti da Edmunda Husserla prikaže kao filozofa koji nije bio slijep prema povijesnim, etičkim, političkim i kulturnim fenomenima. Sukladno tomu, dva *fenomenologijska* primjera:

Platon, na kojega Husserl uvijek iznova rekurira, posebice na razini *Ideja I*, zanimljiv je za njega poglavito fenomenologijski, tj. zato što po Husserlu Platon daje prvenstvo mogućnosti pred zbilžnošću, što već unaprijed anticipira njezin ontologijski poredak. Zbog toga je svaka vrst ontologije zbiljnosti koja počiva na čistoj mogućnosti ili utopija ili najstrašniji koncentracioni logor. Svaka ontologijska teorija politike ili životnoga svijeta uopće, koja nije u stanju usvojiti danosti i posebnosti neke nacije, kulture, jezika ili pojedinca naprosto, nužno svršava u onoj vrsti platonizma koji bi s Adornom mogao s pravom kazati da je bilo bolje da se nikad nismo ni rodili. – Odbacujući takve implikacije, Pažanin već u svojim ranim radovima iz 1973. kaže s Heideggerom da je čovjek “uvjet mogućnosti svake ontologije”, što u ovom slučaju znači:

uvjet svakog mogućeg smislenog odnosa prema svijetu. Upravo zbog toga i sam Platonov (ontologijski) nauk o duši, bitku, državi i ne naposljetku čovjeku mora, po Pažaninu, doživjeti onu životosvjetovnu pretvorbu koja bi i Platonovu i Husserlovu filozofiju učinila filozofijom koja nastoji oko “dobivanja novog stajališta... [Ta filozofija]... počinje odvrćanjem pogleda od svakodnevnog, tzv. prirodnog stava, jednom epoché i redukcijom, kako bi rekao Husserl. Slično tome Platon je odvrćanjem od svete tradicije grčkog pjesništva i postojeće religije uputio na poiesis i pobožnost svijeta, te na taj način uputio opstanak čovjekov u pravcu svjetla filozofije, tj. u pravcu osvjetljavanja čovjekova svijeta filozofijom” (FP, 116). Time bi se i Platon i Husserl mogli osloboditi prigovora ontologizma i izravno uključiti u polje neposrednih životosvjetovnih fenomena i iz njih nastajućih problematskih regija (etika, politika, pravo, odgoj itd.), onkraj svakoga zahtjeva za važenjem idealnih bitnosti.

Baš ovdje, čini mi se, Pažanin do kraja s Platonom uobličuje svoju misao o Husserlu kao mislitelju koji cjelokupni ljudski habitus, dakle dušu, volju, razum, um, temelji na *postalosti* u “svijetu života” kao jedinom (*apodiktičnom*) izvoru izvjesnosti i smislenosti. Filozofija, ma koliko se u svojoj refleksiji i apstrakciji udaljavala od apstrahiranog, svoj smisao uvijek iznova mora nalaziti u *ponovnom približavanju* izvornom svijetu života, jer – kako kaže Pažanin - “otkuda bi filozofija inače crpla svoju snagu, ako ne iz svijeta života? Husserlovo shvaćanje ‘svijeta života’ i njegov zahtjev da se predznanstvene, direktne, anonimno fungirajuće intencionalnosti svijeta života pojme, tj. da se pomoću konstitucionalne analize, prevedu u refleksivne pojmove znanosti, zapravo predstavljaju stari filozofski problem, neposrednog i refleksivnog zahvaćanja svijeta i života” (FP, 116). Vrlo jednostavno rečeno: ukoliko filozofija i dalje ne bude “crpla” svoju snagu, sve će njezine predodžbe ostati slijepe, a pojmovi prazni – kako bi rekao Kant. Pritom mora biti posve jasno da “svijet života” ni na koji način ne može biti doveden u vezu s pojmom “života” u Diltheyevom smislu, budući da se kod život kod njega do svijesti uzdiže iz samoga sebe poput “slijepe volje”, dakle bez ikakvog refleksivnog korektiva. “Svijet života”, *barem* kao “horizont”, uopće omogućuje koliko “život” toliko i pitanje o njemu samome. Crpljenje snage iz svijeta života za Pažanina znači prije svega “borbu s neposrednom zbiljnošću”, borbu u kojoj sam um postaje samome sebi živ, ne-jednak, i pritom ponovno um. Samo tako “konstituiran” um, um koji u svom teorijskom i praktičnom obliku niče iz svijeta života, može po Pažaninu vršiti “zrenje biti” i pritom nešto *uzeti* (razumijevajući) kao bitnu sastavnicu vlastite egzistencije. Stoga, kada Pažanin veli da “zrenje biti” i za Husserla predstavlja smisao filozofije” (FP, 116), tada to *jedino* znači da je – rečeno s Tomom Akvinskim - “bit” realna sastavnica bića, tj. da se “mora pojaviti”, kako bi rekao Hegel, inače je nema. “Zrenje biti” (transcen-

dentalna eidetika) gubi utoliko svaki esencijalistički karakter upravo zato što se svakim pokušajem udaljavanja od “svijeta života”, bilo prirodnoznanstveno bilo duhovnoznanstveno, *nepovratno* gube i svijet i život.

Aristotel: u *fenomenologijskom* smislu, Aristotel je za Pažanina posebice značajan tamo gdje govori o konkretnim ljudskim problemima koji poput prijateljstva, ljubavi, poštovanja itd. daleko prekoračuju svaku onu etičku ili političku teoriju koja takovrsne “vrednote” pokušava nametnuti “odozgo”. To uopće ne znači da je Pažanin “previdio” značenje Aristotelove teorijske filozofije, kojoj je posvetio mnoštvo svojih radova, već prije svega nastojanje da se i s Aristotelom filozofija učini dostojnom ovoga svijeta ili – obratno – da *ovaj* svijet jednom za svagda postane ozbiljnom, svake predmetnosti lišenom i smislom ispunjenom “temom” filozofije. Upravo zbog toga Pažanin, dovodeći na istu razinu Aristotela, Hegela i Husserla, kaže: “Aristotelova veličina sastoji se u tome što je prvi među filozofima spoznao da zadaća filozofije nije izmišljanje novih svjetova, nego objašnjenje i razumijevanje postojećeg svijeta i njegovog bitka. U suvremenom istraživanju Aristotela valja stoga prije svega učiniti ,vidljivom fenomenološku razinu njegove filozofije’, odnosno ,totalnu empiriju’, kako je govorio Hegel, ili fenomenalnost fenomena kao ,stvar samu’, kako je govorio Husserl (MP, 8). I upravo ovdje, u nastavku, Pažanin pravi onaj praktično-filozofijski obrat koji se ne tiče samo Aristotela, već jednako tako i Hegela i Husserla: “Dakako, blizina ,empiriji’ i ,fenomenima’ za Aristotela ne znači ni empirizam ni fenomenalizam, nego je to način da se predmeti i fenomeni razmotre u raznolikosti svojih određenja i tako dospije do biti, prvih uzroka i prapočetaka (*proton arhon kai aition*). Međutim, i prvi uzroci i prapočeci ili principi moraju se svagda pokazati u vezi s onim čega su oni uzroci i principi, jer je smisao i zadaća filozofije od Aristotela do suvremene fenomenologije razumijevanje bitka postojećeg svijeta i čovjekova života u njemu”(isto). Ono što je zajedničko Platonu i Aristotelu, odnosno grčkom duhu u cjelini, jest ideja znanosti kao neprestanoga napredovanja prema spoznavanju cjeline bitka i na razumijevanje samoga pojedinca u jednoj zajedničkoj umnosti. U tom je smislu i Husserl izvorni nastavljatelj te tradicije mišljenja:

“Jednu vrstu intenzivnog i izvornog noetičkog mišljenja, koje poput Aristotelovog mišljenja mišljenja neposredno ,dodiruje’ ono mišljeno kao svoj ,objekt’, pokušala je u našem stoljeću razviti Husserlova fenomenološka filozofija. Nasuprot dominaciji diskurzivnog mišljenja i modernom reduciranju umnosti na operativno-instrumentalno mišljenje, koje u svojim raznim varijantama od pozitivizma i scientizma preko metateorije i analize jezika do komunikativnog djelovanja konsenzusne teorije zapravo reducira svo mišljenje na jednu vrstu uma ili racionalnosti, noetičko mišljenje sve više postaje nasušna potreba suvremenog doba. Iako Aristotel i Husserl nisu jedini mislioci koji

su njegovali i razvili noetičko mišljenje, bez njih, a prije svega bez Aristotela, ne može se ipak pravo razumjeti ni Hegela ni Marxa pa ni najznačajnije misli suvremene filozofije.” (MP, 81)

4. HUSSERL – MISLITELJ PRAKTIČNOGA SVIJETA ŽIVOTA

Ovaj kratki prikaz Pažaninova razumijevanja tradicionalne filozofijske problematike na razini Platona i Aristotela može nam, barem metodološki, razjasniti zbog čega Pažanin u jednom svom, za mene vrlo važnom tekstu, govori o Husserlu kao mislitelju prakse? Radi se naime o Pažaninovu tekstu koji je on kao predavanje održao na IV. internacionalnom kolokviju za fenomenologiju rujna 1969. u Schwäbisch-Hallu,⁷ a koji u njegovoj knjizi *Metafizika i praktična filozofija* – s bitnim dopunama nosi naslov “Istina i svijet života u fenomenologiji kasnoga Husserla”. Tamo – čini mi se – Pažanin u jednom potezu sažimlje sve svoje dotadašnje fenomenologijske uvide, a koji su prethodno već bitno uobličeni u njegovoj doktorskoj radnji.

Kako bi s E. Finkom odgovorio na pitanje: “*Fenomenologija – živa ili mrtva?*” (*Phänomenologie – lebendig oder tot?*), Pažanin poput Husserla svraća pozornost na to da je za razumijevanje povijesnoga utemeljenja bitka i istine svijeta života nužno izvršiti povratak onim raznovrsnim povijesnim oblicima ljudske prakse, iz kojih je ono uopće i poteklo. To “povijesno-praktično” utemeljenje više ne može polaziti od bezsvjetovnoga “ego” niti od bilo kakvih metafizičkih umišljaja o zbiljnosti, nego isključivo mora izvirati iz one vrste “prakse” koja u fenomenologijskom smislu nije ništa drugo nego izvršenje vlastite egzistencije ili, kako s Husserlom kaže Pažanin: “motivacija” koja i čistu teoriju i svake teorije možebitno lišenu radnju čini “ljudskom” u najizvornijem smislu riječi. Ta “novovrsna”, samom egzistencijom motivirana “praksa” ili – kako bi rekao Heinrich Rombach – “fenopraksija”,⁸ treba omogućiti da se čovjek uzdigne ne samo u vlastitomu samomišljenju, nego još više u svom zajedničkom, etičkom, političkom i kulturnom životu uopće. Ta tvrdnja dovodi Pažanina s Heideggerom do odlučujućega pitanja: ukoliko fenomenologija nastoji izvršiti radikalni povratak “samim stvarima”, koja je ta “stvar” filozofije?, je li to svijest, bitak, povijest ili nešto drugo?

Dok je kod Heideggera odgovor od ranije poznat, tj. on fenomenologiju shvaća kao “znanost” koja postavlja temeljno pitanje o bitku bića u njegovoj povijesnosti, Pažanin pokazuje kako je “već kasni Husserl naznačio horizont povijesnoga razumijevanja bitka i istine kao ‘stvari’ filozofije koja svoje određenje

⁷Usp. MP, 119.

⁸Usp. o tomu H. Rombach, *Strukturanthropologie. Der menschliche Mensch*, Freiburg/München 1987., 211 i d.

i smisao dobiva od vremena” (MP, 121). Time Pažanin jasno naglašava razliku između Husserla i njegovog učenika Heideggera: za razliku od Heideggera, Husserl se vraća pitanju o izvornom “svijetu života” kao onom “horizontu svih horizonata”, unutar kojega je moguće svako postavljanje pitanja, pa i onoga o odnosu bitka i vremena. Stoga za Husserla “stvar” fenomenologije nije primarno pitanje o bitku, budući da je ono samo jedna od životosvjeto-
vinih “tema”, već prije svega sam taj “svijet života” kao izvor svih sedimenata “smislenosti” i “umnosti” ljudske egzistencije u čitavom povijesnom razvoju čovječanstva kao nastojanju oko razumijevanja “istine”. Ili kako kaže sam Husserl: “svijet života neprestano fungira kao podloga i bitak svih istina”,⁹ bilo predlogičkih bilo logičkih, čisto praktičnih ili čisto teorijskih, egzisten-
cijalno-ontologijskih ili transcendentalno-apriornih. Pritom ovdje treba jasno naglasiti da Husserlovo kasno razumijevanje svijeta života ne podrazumijeva nerefleksivno samoutemeljenje života iz njega samoga, kao što je to slučaj kod Diltheya koji je time dospio u vrlo veliku opasnost prigovora zbog beskorektivnog samoozbiljenja života kao sile i moći,¹⁰ već prije svega čovjekov svjesni odnos prema svijetu i samome sebi u horizontu povijesne i kulturne predaje koja nas uvijek iznova oslovljava i su-određuje u našem vlastitom mišljenju i iskušavanju svijeta i bitka u cjelini.

Prvo pitanje, koje se Pažaninu nameće u ovoj svezi, jest pitanje: “u kojem su smisle, teoretske istine, utemeljene u raznovrsnim oblicima ljudske prakse” (MP, 121), čime se već unaprijed sugerira onaj praktično-filozofijski obrat u

⁹E. Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, *Husserliana* v1 (= Hua v1), Den Haag 1954., 127, kod Pažanina u MP, 121.

¹⁰Usp. o tomu vrlo iscrpnu studiju Ive Urbančiča, *Temelji metode moći. Problem filozofske hermeneutike kod Diltheya*, Beograd 1976. O raspravi između Husserla i Diltheya posebice usp. G. Misch, *Lebensphilosophie und Phänomenologie. Eine Auseinandersetzung der Diltheyschen Richtung mit Heidegger und Husserl*, Darmstadt 1967., 180-197. Pažanin sa svoje strane višekratno upozorava da je Husserlu Diltheyeva “filozofija života, unatoč kritici kojoj je Husserl nju i historizam uopće podvrgao, posredovala pojam svijeta života. Husserl je, naime, već u svojoj studiji ‘Filozofija kao stroga znanost’ uvidio, upravo pomoću Diltheyevog značajnog djela, da ‘svako oblikovanje duha... ima svoju unutrašnju strukturu, svoju tipiku, svoje prekrasno bogatstvo vanjskih i unutrašnjih oblika’ (Logos, 323)” (ZP, 237). No, neovisno o Diltheyu valja upozoriti da je do “svijeta života” došao analizom korelacije “prirodnoga stava” i “čiste transcendentalne svijesti” koja je – kako bi prevladala vlastiti bezsvjetovni karteziizam – morala izvršiti povratak “pradoksi” prirodnoga stava kao izvoru svih sadržajnih i smislenih evidencija: “‘Svijet života’ kao takav nije ništa drugo nego oznaka za korelat ‘prirodnoga stava’ koji je pojmljen u svojoj potpunoj konkretnosti. Njegovo ‘vjerovanje u svijet’ nije stoga prazna izvjesnost nekoga ‘bitka izvan nas’, već u sebi strukturirana, sadržajno ispunjena i izdiferencirana izvjesnost. Kao dan u takvoj izvjesnosti svijet je dotični ‘svijet života’“. L. Landgrebe, “Lebenswelt und Geschichtlichkeit des menschlichen Daseins”, u: *Phänomenologie und Marxismus*, Bd. 2: “Praktische Philosophie”, hrsg. von B. Waldenfels/J. M. Broekman und A. Pažanin, Frankfurt a.M. 1977, 27. Taj je zaokret bio, s druge strane, omogućen već u Husserlovim ranim logičkim istraživanjima koja su kasnije objavljena u *Erfahrung und Urteil*, gdje Husserl u potpunosti uvida nužnost vraćanja od predikativnog k pred-predikativnom sudu. Usp. E. Husserl, *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*, hrsg. von L. Landgrebe, Hamburg 1957.; također ZP, 251. O pojmu “svijeta života” i njegovoj pretpovijesti usp. posebice R. Welter, *Begriff der Lebenswelt. Theorien vortheoretischer Erfahrungswelt*, München 1986.

svojemu shvaćanju kasnog Husserla. Naime, već je s ovim pitanjem izričito naglašeno da konstitucija čistih teorijskih istina izvire iz praktičnoga svijeta života i da potvrdu (*obistinjenje, Bewährung*) svoje valjanosti te istine opet dobivaju u njemu samome, čime se s druge strane implicira da same te čiste teorijske istine ne mogu biti “čiste” ili slobodne od zahtjeva da služe ozbiljenju ljudske egzistencije i njezine smislenosti.¹¹ Tu su ukorijenjenost u povijesno-praktičnom svijetu života, tj. svoje “ljudsko” porijeklo upravo “zaboravile” novovjekovne znanosti i zbog toga dospjele u sudbonosnu krizu, iz koje po Husserlu izlaz jedino mogu naći u tom ponovnom povratku onom izvorno životnom i ljudskom kao svom nodbacivom fundamentu, bez kojega one ostaju samima sebi dostatne i utoliko bez ikakvoga svjesnog korektiva koji bi priječio u bezgraničnom vršenju sile i moći. Utoliko ta “nova znanost o svijetu života obuhvaća”, kako kaže Pažanin, “sve probleme uma, i zato što su, naročito novovjekovnim racionaliziranjem svijeta *more geometrico*, um bitak i istina objektivirani, matematizirani, naturalizirani, tehnizirani – a to znači lišeni smisla i značenja. Vratiti se umu, bitku i istini, i razumjeti ih u svim njihovim istini, i razumjeti ih u svim njihovim oblicima i aspektima, osnovni je zadatak suvremene filozofije, a posebno ga tako shvaća Husserlova fenomenologija” (MP, 121). Odnos uma i bitka, uma i istine u horizontu povijesti, jest dakle temeljno Husserlovo pitanje ili “sama stvar” njegove fenomenologije”, jer kako dobro uočuje Carl Friedrich von Weizsäcker: “Bitak je stariji od znanja”, no: “tek znanje znade, što bitak jest”,¹² tj. samo um može osvijetliti strukturu bitka u njegovom povijesnom samoizvršenju, u njegovoj bitnoj tipici i glavnim tvorevinama, zbog čega pitanje o onom tipu umnosti koji bi bio najdostojniji čovjekova bitka u svijetu predstavlja sudbonosno pitanje cjelokupnoga čovječanstva koje je danas s novovjekovnim tipom racionalnosti dospjelo do ruba potpune katastrofe, koje smo svjedoci ne samo s nedavnom havarijom atomske centrale u Fukushima, nego i nedavnom pojavom *Escherihija coli* u

¹¹Prvenstvo životosvjetovne prakse u odnosu na čisto logičke ili objektivno-znanstvene istine krije se prije svega u Husserlovu uvidu da je “životni svijet” horizont “relativnosti” koje uopće nisu shvaćene trivijalno niti pak u znanstvenom smislu jedne “teorije relativnosti”: umno fundirani život, bilo individualno-subjektivni bilo na razini većih društvenih formacija (narod, nacija, država itd.), predstavlja splet “relacija”, odnosa u kojima na vidjelo izlazi da čovjek nikada nije usamljena “monada” nego da se tijekom njegova bitka u svijetu ozbiljuje kroz mnoštvo interakcija koje u pogledu za konkretne zadatke opstojanja zahtijevaju prije svega “umnu kompetenciju”, tj. umnu i voljnu spremnost za stupanje u najrazličitije oblike intersubjektivnoga zajedništva, tako da te “relativnosti” u stvari predstavljaju po Pažaninu sami “svijet života” (ZP, 238). Ono što na se u sferi toga svijeta života čini pukom kontingencijom, slučajnošću i proizvoljnošću, ima stoga svoj najdublji racionalni korijen i opravdanje. Otkriti to upravo je zadaća fenomenologije koja time pokazuje da je cjelokupno ljudsko djelovanje u svojoj najdubljijoj biti racionalno-svrhovito. To djelovanje ne nastaje kao rezultat spoznaja znanstvene “zajednice istraživača”, nego niče iz društveno-povijesnog iskustva i motivacija koje diktira sam život.

¹²C. Fr. von Weizsäcker, *Geschichte der Natur*, Zürich 1956., 17. O tomu također Ž. Pavić, *Zbiljnost i stvarnost. Prilog zasnivanju izvornog pojma svijeta*, 142 i d.

povrću itd. Time Husserl ni na koji način ne odbacuje pitanje o smislu bitka – ono je izričito implicirano u svom njegovim “fazama” i kako priznaje sam Heidegger već na razini *Logičkih istraživanja*, gdje teorija značenja i smisla dobiva središnje mjesto.¹³ Štoviše, dok je Heidegger zapao po Emmanuelu Lévinasu u stanoviti “apsolutni imanentizam” bića bitku,¹⁴ dotle je Husserl svojom teorijom korelacije izbjegao tradicionalnu imanenciju svijeta i bitka svijesti u tradicionalnom predmetnom smislu riječi, svijesti koja je u svom odnosu prema bitku za Heideggera – već na razini *Bitka i vremena* – ostala *teško pitanje*.¹⁵ Dospjeti do “evidencije” o svjesnim načinima bitka u svijetu, o onim mogućnostima koje taj bitak čine odgovornim za spoznati svijet, po Pažaninu i Husserlu predstavlja nužni preduvjet *humanoga* odnosa prema svijetu, odnosa u kojemu se sam taj svijet pojavljuje kao “zaboravljeni fundament smisla”, koji su zaboravile upravo novovjekovne znanosti i time dospjele u onu krizu smislenosti vlastitoga (ne-ljudskog) načina postupanja. Taj povratak izvornome svijetu Husserl shvaća kao povratak njegovoj izvornoj “doksi” ili “pra-doksi”, pri čemu Pažanin odmah upozoruje da je on ne shvaća kao “mnijenje ili pričin”, što se činilo od Parmenida pa sve do suvremene prirodne znanosti (usp. ZP, 244), već upravo kao ono zaboravljeno tlo izvornih evidencija, vraćajući se kojemu suvremene prirodne znanosti ponovno mogu dobiti ljudsko obličje i s druge strane radikalno promijeniti odnos prema samom tom svijetu. Radi se, drugim riječima, o potpunoj promjeni unutarne “teleologije” znanosti, u kojoj svijet više nije sredstvo tehničkoga raspolaganja i beskonačnoga iskorištavanja i iscrpljivanja a sam život nije više nikakva “fiziološka činjenica”, nego ima “značenje duhovnoga stvaranja kao jedinstvenoga svijeta čovjekova povijesnoga opstanka ili prakse” (MP, 123). Povijesna praksa nije *motivirana* ničim drugim osim samim čovjekovim opstankom i njegovim “interesima”, dakako ne u znanstveno-tehničkom smislu, nego na nîti vodilji toga kako su ljudi u danim povijesnim razdobljima razumijevali smisao vlastitoga bitka, pri čemu je sâmo to razumijevanje nataloženo u filozofiji koja je – rečeno s Hegelom – “izraz svojega vremena”: upravo nam ona pokazuje na koji se način čovjek odnosi prema svijetu, bližnjima, Bogu i vlastitu bitku, zbog čega i ona sama postaje eminentnom vrstom prakse, ona nije samo puka genealogija ljudske umnosti, već živo događanje te umnosti u svijetu: “filozofija kao praksa’ jedan je način bitka u svijetu. Kao takva ona ima svoju vlastitu historijsku vremenitost

¹³Usp. o tomu A. Pažanin u: ZP, posebice 22-82; također Ž. Pavić, “Čisti bitak i trebajuće mišljenje ili što danas mogu značiti Husserlova ‘Logička istraživanja’”, 891-928.

¹⁴Usp. o tomu E. Lévinas, *Wenn Gott ins Denken einfällt. Diskurs über die Betroffenheit von Transzendenz*, Freiburg/München 1985., 177 i d. – Ovaj je njemački prijevod sasvim legitimno navoditi, budući da ga je redigirao sam Lévinas!

¹⁵Usp. o tomu M. Heidegger, *Sein und Zeit*, Tübingen ¹⁵1979., 436-437.

i obrazuje vlastiti svijet logosa. Da bi se taj vlastiti svijet filozofije i znanosti sagledao u svojoj izvornosti i vremenovanju, tj. da bi se njegova „historijska vremenitost“ vidjela u svojoj vlastitosti, mora se od znanstveno već izloženog i interpretiranog svijeta objektivnih znanosti vratiti na predznanstveni, izvorni „svijet života“ (ZP, 241). Ukoliko u tom životosvjetovnom obratu čak i “cogito” ne razumijemo kao ono na čemu počiva Descartesovo bezsvjetovno “ego”, utoliko ono u ovom obratu ne znači ništa drugo nego *svjesni bitak u svijetu* i odgovorni odnos prema njemu i vlastitoj praksi kojoj u temelju leži upravo ta doksička umnost. Taj povratak svijetu života omogućio je i samome Husserlu da prevlada transcendentalni idealizam svojih ranijih radova, posebice *Ideja I*, tj. “objektivno-logičko” shvaćanje znanosti i da tu novu životosvjetovnu *znanstvenost* shvati kao višu “od znanstvenosti novovjekovnog objektivizma i matematicizma” (MP, 124).

Otkrivajući sedimente smisla tako shvaćenoga svijeta fenomenologija dolazi do uvida da taj svijet života nije nikakav “kaos”, nego da je on umno ustrojen i uređen upravo na način ozbiljenja neposrednih i praktičnih potreba čovjekova bitka. Zahvaljujući tomu moguće je otkriti i jednu “čvrstu tipiku” kao “čvrsti apriori” koji leži u temelju toga svijeta, jamči umnost i razboritost u ophođenju s njime, dakle ne više kao s objektom, već kao “zavičajem” (“tlom”) u kojemu čovjek nije otuđen niti od sebe, bližnjih i svijeta u cjelini, nego se u njemu čuti zavičajnim i domaćim. Tek ta ontologija svijeta života u njegovoj univerzalnosti i apriornosti prevladava svaku regionalnu ontologiju prirodnih znanosti, u kojima biće u svijetu fungira kao puki predmet. S druge strane, doživljavajući svijet kao “rezervat smisla”, a ne kao svijet pukih predmeta, sama ontologija svijeta života čini radikalni zaokret od onog temeljno-krivog puta kojim su krenule zapadnjačka metafizika, prirodna znanost i tehnika: ona kao životosvjetovno utemeljena uspostavlja sasvim drugačiji odnos prema svijetu u cjelini, tj. promatra ga i prihvaća kao jedino moguće “stanište” (*ethos*) svih mogućih istinskih načina samoozbiljenja onog izvorno ljudskog, u najbližoj blizini i neposredno iskušavajući njegove praispravne evidencije.

::LITERATURA

- Alfirević, A. (1925): "Fenomenologija", u: *Život*, VI/1925., br. 4.
- Dvorniković, V. (1919): *Suvremena filozofija*. Prva sveska, Zagreb.
- Husserl, E. (1954): *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, *Husserliana* VI (= Hua VI), Den Haag.
- Husserl, E. (1957): *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*, hrsg. von L. Landgrebe, Hamburg.
- Husserl, E. (2005): *Logička istraživanja*, sv. II/2, prev. Željko Pavić, Zagreb 2005.
- Keilbach, V. (1939): «Fenomenološka filozofija», u: *Hrvatska smotra*, 7/1939, br. 5.
- Keilbach, V. (1939): «Husserlova fenomenologija», u: *Život*, XIII/1932, br. 1.
- Landgrebe, L. (1977): "Lebenswelt und Geschichtlichkeit des menschlichen Daseins", u: *Phänomenologie und Marxismus*, Bd. 2: "Praktische Philosophie", hrsg. von B. Waldenfels/J. M. Broekman und A. Pažanin, Frankfurt a.M.
- Lévinas, E. (1985): Wenn Gott ins Denken einfällt. Diskurs über die Betroffenheit von Transzendenz, Freiburg/München.
- Misch, G. (1967): *Lebensphilosophie und Phänomenologie. Eine Auseinandersetzung der Diltheyschen Richtung mit Heidegger und husserl*, Darmstadt.
- Pavić, Ž. (1989): *Zbiljnost i stvarnost. Prilog zasnivanju izvornog pojma svijeta*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb.
- Pavić, Ž. (2005): "Čisti bitak i trebajuće mišljenje ili što danas mogu značiti Husserlova „Logička izraživanja“", u: Husserl, E. (2005): *Logička istraživanja*, sv. II/2, Zagreb.
- Rombach, H. (1987): *Strukturanthropologie. Der menschliche Mensch*, Freiburg/ München.
- Urbančić, I. (1976): *Temelji metode moći. Problem filozofske hermeneutike kod Diltaja*, Beograd.
- Weizsäcker, Fr. Von (1956): *Geschichte der Natur*, Zürich.
- Welter, R. (1986): *Begriff der Lebenswelt. Theorien vorthoretischer Erfahrungswelt*, München.

::POPIS KRATICA KORIŠTENIH PAŽANINOVIH DJELA

- EP *Etika i politika. Prilog praktičnoj filozofiji*, Zagreb 2001.
- FP *Filozofija i politika*, Zagreb 1973.
- MP *Metafizika i praktična filozofija*, Zagreb 1988.
- UP *Um i povijest. Prilog praktičnoj filozofiji i filozofiji povijesti*, Zagreb 1992.
- ZP *Znanstvenost i povijesnost u filozofiji Edmunda Husserla*, Zagreb 1968.